

ŠTEFAN OČOVSKÝ¹**VZŤAH MALOOBCHODU A SÍDELNÉHO SYSTÉMU
NA VÝCHODOSLOVENSKEJ NÍŽINE**

Štefan Očovský: Relationship between the Retail Trade and Settlement System in the East-Slovakian Lowland. Geogr. Čas. 38, 1986, 1; 3 figs, 4 tables, 8 refs.

The data of distribution of retail trade establishments are analysed and the trade centres with their influence spheres are ascertained in the paper. The results are compared with the territory division according to officially established hierarchic categories of settlements and their tributary districts as well as according to further ways of territorial delimitation. The aim has been laid in showing the task of retail trade in forming the nodal regional structure on example of the territory of the East-Slovakian Lowland.

Na formovanie sídelného systému vplýva súbor faktorov, ktoré súčasne pôsobia aj pri utváraní regionálnej štruktúry. V súlade s odbornou literatúrou patria k prvoradým faktory sídelné, demografické, faktory výrobných, nevýrobných a obytných funkcií. Osobitne možno vyčleniť aj faktor usmerňovaného vývoja sídelnej štruktúry a urbanizácie. Výsledkom ich pôsobenia je delimitácia územia na nodálne regionálne celky a hierarchické usporiadanie sídelného systému. Tento objektívne prebiehajúci proces nadobúda v rôznych územiach špecifické črty vzhľadom na rozdielny význam a intenzitu pôsobenia uvádzaných faktorov. Miestne podmienky determinujú najmä stupeň rozvinutosti sídelného systému a jeho odchýlky od všeobecne platnej hierarchickej schémy.

Určité špecifické črty sa prejavujú pri formovaní regionálnej štruktúry a sídelného systému aj na území Východoslovenskej nížiny. Podmieňujú ich vplyvy doterajšieho vývoja osídlenia, demografickej situácie, hospodárskej základne sídel a čiastočne aj vplyvy prírodných podmienok. Pri riešení výskumnej úlohy II—7—4/05 Funkčná optimalizácia krajinných štruktúr Východoslovenskej nížiny sa v rámci analýz sídelnej štruktúry vyhodnotil aj proces najnovších zmien sídelného systému v súlade s tendenciami vývoja priestorovej organizácie niektorých socioekonomických aktivít. Jedným zo záverov bolo stanovenie prvoradého významu sféry služieb, resp. nevýrobných činností pre súčasnú fázu formovania sídelného systému. Z odvetví sféry služieb sa okrem

¹ RNDr. Štefan Očovský, CSc., Geografický ústav SAV, Obrancov mieru 49, 814 73 Bratislava.

iných podrobnejšie analyzoval vplyv maloobchodu, na ktorý sa zameriava tento príspevok.

Jeho cieľom je spresniť úlohu maloobchodu ako faktora strediskovosti v osídlení, uskutočniť delimitáciu územia z hľadiska maloobchodu a porovnať priestorovú organizáciu maloobchodných aktivít so všeobecne, resp. geograficky stanovenými strediskovými sústavami osídlenia, za účelom ich potvrdenia alebo prípadných návrhov korektúr vo výbere stredísk a priebehu hraníc ich spádových území. Tým sa získa prehľad o význame ukazovateľov maloobchodu pre štúdium centrálnych miest a regionálnej štruktúry, ktorý zatiaľ nebol zovšeobecnený na báze detailných údajov z konkrétneho územia.

Použili sme číselné údaje zo sčítania ľudu, domov a bytov r. 1980 a zo zisťovania občianskej vybavenosti sídel r. 1981, podľa obcí a podskupín zariadení, poskytnuté z databázy Slovenského štatistického úradu. Do úvahy sa brali len údaje za maloobchodné predajne, bez závodov verejného stravovania. Hranice územia Východoslovenskej nížiny (ďalej VSN) boli v porovnaní s ich fyzicko-geografickým vyčlenením čiastočne upravené tak, aby nepretínali spádové obvody sídel miestneho významu. Preto študované územie zahŕňa celé okresy Michalovce a Trebišov, južnú časť okresu Vranov nad Topľou a spádový obvod obce Slanec z okresu Košice-vidiek.

STREDISKÁ OBCHODU A CENTRÁLNE MIESTA

Problematika výberu centrálnych miest všeobecne aj vzhľadom na určité aktivity bola v našej literatúre spracovaná tak z hľadiska hodnotenia strediskových funkcií sídel, ako aj s použitím kvantitatívnych postupov. Ďalším metodickým krokom v jej štúdiu je komparácia získaných výsledkov na konkrétnom území.

Tab. 1. Porovnanie ukazovateľov maloobchodu za VSN a SSR

Ukazovateľ	r. 1981		r. 1970	
	VSN	SSR	VSN	SSR
Priemerný maloobchodný obrat				
— na 1 obyvateľa (v tis.)	11,4	13,4	5,9	8,5
— na 1 zariadenie (v mil.)	3,0	3,7	1,8	2,2
Priemerný počet obyvateľov				
— na 1 zariadenie	261	269	306	259
— na 1 pracovníka	70	42	120	66

Intenzita kvantitatívnych prejavov maloobchodu je na VSN podľa väčšiny ukazovateľov nižšia ako v priemere na Slovensku. Nižšie sú najmä údaje o realizovanom maloobchodnom obrate. Kým na VSN pripadá 5,52 % obyvateľstva SSR, realizovalo sa tu iba 4,64 % maloobchodného obratu Slovenska. Ako ukazuje tab. 1, na VSN dosahujú sa nižšie hodnoty priemerného maloobchodného obratu na 1 obyvateľa, na 1 m² predajnej plochy a na 1 predajňu a výrazne vyšší počet obyvateľov pripadá na 1 pracovníka. Oproti tomu relatívne vyšší

je počet zariadení (vo vzťahu k počtu obyvateľov), avšak na 1 m² predajnej plochy sa realizuje obrat o 28 % nižší ako v SSR. Podobná situácia bola aj v r. 1970, keď bol podiel VSN na maloobchode SSR ešte menší ako v súčasnosti, pričom na VSN pripadalo 5,8 % obyvateľstva SSR a iba 4 % maloobchodného obratu.

Tab. 2. Prehľad údajov o maloobchode na VSN

Ukazovateľ	Rok	VSN spolu	Strediská		Nestrediskové obce
			obvodného významu	miestneho významu	
Počet zariadení	1970	855	296	225	334
	1980	1 061	442	274	345
Počet pracovníkov	1970	2 042	1 019	593	430
	1980	3 665	2 346	794	525
Maloobchodný obrat v mil. Kčs	1970	1 528,7	798,0	360,1	370,6
	1980	3 165,5	2 024,0	657,3	484,2
z toho v % v predajniach potravinárskych	1970	28,0	30,4	34,3	16,5
	1980	25,4	24,5	30,6	22,2
zmiešaných	1970	22,9	3,7	26,3	61,0
	1980	29,0	17,1	36,9	68,0
nepotravinárskych	1970	49,1	65,9	39,4	22,5
	1980	45,6	58,4	32,5	9,8
Priemerný maloobchodný obrat na 1 obyv. v tis. Kčs	1970	5,9	13,7	5,6	2,7
	1980	11,4	24,9	9,9	3,7
Priemerná predajná plocha na 1 000 obyv. v m ²	1980	287,7	553,1	295,8	117,7

Porovnanie štatistických údajov o maloobchode na VSN za r. 1970 a 1981 ukazuje podstatné rozšírenie siete a najmä výkonov zariadení, ako aj proces koncentrácie zariadení do stredísk obchodu. Celkový maloobchodný obrat sa v uvedenom období zvýšil o 107 %, čo je podstatne viac ako zvýšenie tohto ukazovateľa v SSR (79 %). Táto skutočnosť dovoľuje konštatovať, hoci nie sú k dispozícii údaje o maloobchodnom obrate v stálych cenách, že sa celkove zlepšujú nákupné podmienky pre obyvateľstvo a rastie aj reálna hodnota priemerného maloobchodného obratu na 1 obyvateľa.

Základné údaje o hlavných ukazovateľoch maloobchodu na VSN obsahuje tab. 2. Okrem vývojového trendu poskytuje prehľad o diferenciacii kvantitatívnych znakov maloobchodu podľa strediskových kategórií sídel. Pozitívnu črtou je najmä rozširovanie siete zariadení a zvyšovanie jej veľkostných znakov. Podstatne sa zvýšil počet pracovníkov, pribudli nové zariadenia kombinovaného typu (nákupné strediská, v mestách obchodné domy) a špecializované predajne potravinárskeho a priemyselného tovaru. V dôsledku toho sa zmenili podiely jednotlivých druhov predajní na realizovanom maloobchodnom obrate, pričom sa zachovalo relatívne vysoké zastúpenie nepotravinár-

ských predajní, ktoré je typické pre územia s dostatočne rozvinou sieťou nákupných miest. V rámci územia VSN sa však medzi typmi sídel prejavujú značné rozdiely.

Značne diferencované sú predovšetkým hodnoty priemerného maloobchodného obratu na 1 obyvateľa, ktoré sa niekedy pokladajú aj za zjednodušený ukazovateľ centrality z hľadiska maloobchodu. Maloobchodný obrat (jeho objem, štruktúra a relácia k počtu obyvateľov) podľa záverov odbornej literatúry najlepšie vyjadruje funkciu maloobchodu v sídlach. Jeho absolútne hodnoty sú výrazne najvyššie v Michalovciach, ktoré boli najvýznamnejším obchodným strediskom na VSN už r. 1970. Odvtedy sa zvýšila hodnota ich maloobchodného obratu absolútne o 156 % (na celej VSN o 107 %) a na 1 obyvateľa o 78 %. Podstatne nižší objem maloobchodného obratu sa realizuje v zostávajúcich okresných mestách (Trebíšov, Vranov nad Topľou) a v ďalších mestách. Nadpriemerné hodnoty maloobchodného obratu na 1 obyvateľa (obr. 1) sa dosiahli iba v 8,2 % obcí. Podobná situácia je aj v hodnotách priemernej predajnej plochy v m² absolútne a vo vzťahu k počtu obyvateľov.

Kvantitatívne údaje o maloobchodnom obrate v spojení s údajmi o počte a druhovej skladbe zariadení maloobchodu sú podkladom pre kategorizáciu nákupných miest. V súčasnosti sa už nevyskytuje v študovanom území žiadna obec bez maloobchodnej predajne, takže všetky patria do skupiny nákupných miest. Väčšinu z nich tvoria obce najnižšej kategórie so zásobovacími možnosťami v elementárnej sortimentnej štruktúre. Ich obchodnú sieť reprezentuje najčastejšie jedna (v prípade zlúčených obcí aj viac) zmiešaná predajňa alebo malá skupina predajní, v zásade len zmiešaných a potravinárskych. Obce tejto kategórie tvoria až 79,5 % z celkového počtu obcí a žilo v nich 43,9 % obyvateľov VSN. Tento údaj znamená, že daný podiel obyvateľov má v obci svojho bydliska možnosť využívať len základné obchodné služby, a to najmä v predajniach potravinárskeho tovaru. Za špecializovanými predajňami a najmä priemyslovými predajňami musia odchádzať do iných obcí. Počet obcí tejto kategórie sa oproti r. 1970 znížil, v dôsledku presunu niekoľkých z nich do vyšších kategórií.

Obce patriace k vyšším kategóriám nákupných miest sú vyznačené na obr. 2. Sú rozlíšené na dve skupiny, a to obchodné strediská a nákupné miesta s lokálnym významom. Pre posledné sú charakteristické zoskupenia obchodných zariadení (orientačne 4 až 8 predajní), medzi ktorými sa vyskytujú priemyselné predajne alebo nákupné strediská. Dosahuje sa relatívne vysoký maloobchodný obrat absolútne (najmenej dvojnásobok priemeru za obce najnižšej kategórie) aj na 1 obyvateľa. K tejto kategórii patrí 13 % obcí (16 % obyvateľov). V porovnaní s r. 1970 k nim pribudlo 12 obcí, v ktorých zosilneli obchodné funkcie v dôsledku zvýšenia ich strediskového významu (centrálne miesta) alebo v súvislosti s rozvojom cestovného ruchu.

Najvyššiu kategóriu nákupných miest tvoria strediská obchodu. Patria k nim obce, v ktorých sa dosahuje vysoký maloobchodný obrat absolútne aj na 1 obyvateľa a ktoré predstavujú miesta koncentrácie maloobchodných zariadení. Podľa počtu zariadení a ich výkonov sa rozdeľujú na strediská vyššieho a nižšieho stupňa. Do druhej skupiny patria strediská s výskytom väčších nákupných stredísk alebo skupiny nepotravinárskych predajní, pričom sa priemerný maloobchodný obrat na 1 obyvateľa pohybuje okolo priemeru alebo nad priemerom za VSN, takže sa v nich realizuje určitý vonkajší nákupný spád.

Typickými príkladmi stredísk tohto typu sú malé mestá a významné strediská miestneho významu. Z nich výraznú obchodnú funkciu majú Strážske a Čierna nad Tisou, v ktorých sa realizuje ročne maloobchodný obrat vyše 50 mil. Kčs. Z ostatných obcí je to najmä Leles, ktorý podľa O. Bašovského [1966] už r. 1900 patril k sídlam prechodného (polomestského) typu a ďalej novorozvinutá Streda nad Bodrogom, Pavlovce nad Uhom a Michaľany (dopravná poloha, komplex centrálnych funkcií). Ostatné strediská tohto typu predstavujú väčšie vidiecke obce, v ktorých sa ešte len formujú centrálnne funkcie nadmiestneho významu. Nedajú sa k nim priradiť niektoré obce s relatívne vysokými hodnotami maloobchodného obratu, ktorý sa však realizuje v zariadeniach z hľadiska centrálnych funkcií atypických (predajňa stavebnín, pohonných hmôt, palív a pod.). Celkove k strediskám nižšieho stupňa patrí 10 obcí (8,6 % obyvateľov VSN), z nich 4 boli r. 1970 ešte zaradené len medzi lokálne nákupné miesta.

Obchodné strediská vyššieho stupňa predstavujú predovšetkým tri okresné mestá (Michalovce, Trebišov, Vranov nad Topľou) a ďalšie mestá, ktoré v minulosti boli sídlami okresov a doteraz si zachovali strediskové funkcie (Kráľovský Chlmec, Sečovce, Sobrance, Veľké Kapušany). Dosahuje sa v nich vysoký maloobchodný obrat absolútne (nad 100 mil. Kčs) aj na 1 obyvateľa (nad 17 tis. Kčs), ako aj priemerná predajná plocha na 1 obyvateľa. Tieto miestá spĺňajú všetky znaky obchodných stredísk, avšak najrozvinutejšie z nich sú Michalovce, kým Sobrance patria do tejto skupiny najmä vďaka svojmu relatívnemu významu v pomerne rozsiahlom vidieckom priestore. Na 7 miest tohto typu pripadá 31,5 % obyvateľov a 69,3 % maloobchodného obratu VSN. Oproti roku 1970 sa zvýšil hierarchický rád strediskovosti Sobraniec, Veľkých Kapušian a Vranova nad Topľou.

Celkove možno konštatovať, že sa udržiava progresívny trend rozvoja maloobchodu, postupne sa dopĺňa systém stredísk obchodu na jednotlivých hierarchických úrovniach a zvyšujú sa vzájomné rozdiely medzi strediskami (z hľadiska ukazovateľov maloobchodu). Dôležitým problémom zostáva porovnanie systémov stredísk obchodu a centrálnych miest.

Územie VSN patrilo v dôsledku prevažujúceho agrárneho zamerania k oblastiam, v ktorých mali na formovanie systému centrálnych miest rozhodujúci vplyv nevýrobné funkcie. Ako ukazujú výsledky prác O. Bašovského [1966] a J. Verešika (1961), tvorili služby podružnú zložku funkčnej štruktúry vo všetkých mestách a prechodných sídlach už od r. 1900, pričom z hľadiska zamestnanosti boli menej zastúpené len v Trebišove a Veľkých Kapušanoch. V období socialistickej industrializácie sa popri zosilnení priemyselnej, prípadne aj poľnohospodárskej výrobnéj základne ďalej rozrastal aj sektor služieb. Okrem rozširovania materiálno-technickej základne, zamestnanosti a výkonov prebiehala koncentrácia zariadení do mestských a čiastočne aj vidieckych stredísk.

Popri raste absolútnych počtov zamestnanosti v službách (vrátane maloobchodu) relatívne údaje sa v období 1970—1980 za VSN v podstate nezmenili. Na služby a ostatné nevýrobné činnosti pripadá menej ako štvrtina ekonomicky aktívnych obyvateľov. Avšak značne vzrástol podiel pracovníkov služieb z celkovej hospodárskej základne miest (na základe údajov o pracovných príležitostiach podľa obcí), čo je jedným z ukazovateľov postupujúcich koncentračných trendov. Analogické výsledky poskytujú aj údaje zo zisťovania ob-

čianskej vybavenosti sídel. Z celkového počtu sledovaných zariadení existovalo vo vyčlenených strediskách obchodu vyššieho stupňa 29 % zariadení a 60 % zamestnancov. V priemere pripadlo na 1 zamestnanca 5,5 obyvateľov, v ostatných obciach 17,8 obyvateľov.

Z faktorov ovplyvňujúcich vzrast strediskových funkcií sídel treba okrem výrobných a službových ďalej spomenúť faktory sídelného typu (mestá, vidiecke, prípadne prechodné obce), administratívnych funkcií (sídla ONV, spoločných MNV), obytných funkcií, dopravnej polohy, resp. dostupnosti a ako najdôležitejší faktor usmerňovania vývoja osídlenia a urbanizácie. Výsledky pôsobenia uvádzaných faktorov na formovanie systému centrálnych miest vcelku korešpondujú so systémom obchodných stredísk, s výnimkou posledného faktora. Preto je potrebné podrobnejšie analyzovať hierarchické usporiadanie reálneho sídelného systému, interpretované na základe geografických znakov a špeciálne na základe ukazovateľov maloobchodu a stanovenej výhľadovej schémy osídlenia. K tomu je nevyhnutné použiť aj delimitácie územia príslušajúce obidvom hierarchickým sústavám stredísk.

REGIONÁLNA ŠTRUKTÚRA ÚZEMIA VSN

Jednu z hlavných alternatív nodálneho regionálneho členenia VSN predstavujú spádové obvody sídel miestneho a obvodného významu, ktoré majú oficiálny charakter. Ich centrami je 6 miest—sídel obvodného významu a 41 obcí (z toho 3 mestá) — sídel miestneho významu. Zachytené sú spolu s hranicami spádových obvodov na obr. 2.

Stanoveným obvodným a miestnym strediskám patrí rozhodujúca úloha aj z hľadiska obchodných aktivít. Ako ukazuje tab. 2, pripadalo na nestrediskové obce iba 33 % predajní, 14 % pracovníkov a 15 % maloobchodného obratu. Analogické údaje dosiahli r. 1970 hodnoty 39 %, 21 % a 24 %. Za hodnotené desaťročie vzrástol význam obvodných a miestnych stredísk ako miest koncentrácie zariadení a výkonov maloobchodu. Výraznú koncentráciu odzrkadľujú aj údaje o priemernom maloobchodnom obrate a predajnej ploche vzhľadom na počet obyvateľov.

Typickým spôsobom sa sformovala taktiež štruktúra maloobchodného obratu. V nestrediskových obciach majú značnú prevahu zmiešané predajne, kým podiel nepotravinárskych predajní klesol pod desatinu celkového maloobchodného obratu. V miestnych strediskách sú podiely uvedených skupín predajní približne vyrovnané, pričom v nich sa javí trend zvyšovania podielu nákupných stredísk. Podiel skupiny zmiešaných predajní sa zvýšil aj v obvodných strediskách, zásluhou výstavby obchodných domov (štatisticky sú zaradené do tejto skupiny), čo vysvetľuje relatívny pokles podielu nepotravinárskych predajní. Štruktúra obratu (iba štvrtinový podiel potravinárskych predajní) naznačuje vysoký nákupný spád, pre ktorý sú charakteristické nákupy priemyselného tovaru.

Porovnanie súborov obvodných a miestnych stredísk so strediskami obchodu ukazuje určité diferencie, podmienené najmä rozmiestnením stredísk a stupňom rozvoja ich centrálnych funkcií. Na najvyššej hierarchickej úrovni patrí k obchodným strediskám iba jedno mesto (Sečovce), ktoré nie je zároveň zaradené do kategórie sídel obvodného významu. Pritom vzhľadom na počet obyvateľov aj ukazovateľov centrálnych funkcií nezaostáva za inými sídlami

obvodného významu, takže k nim nebolo zaradené len v dôsledku polohy blízko k dôležitým strediskám Trebišovu a Vranovu nad Topľou. Splňa však všetky kritériá pre obchodné strediská vyššieho stupňa a má vlastnú, dostatočne veľkú sféru vplyvu.

Obchodnými strediskami nižšieho stupňa sú väčšie obce, ktoré patria do kategórie stredísk miestneho významu (okrem Bielu a Slovenského Nového Mesta). Ich sieť nie je rovnomerná, ani počtom nezodpovedajú teoretickým schémam hierarchického usporiadania centrálnych miest. Prejavom určitej zánovitosti je lokalizácia niektorých stredísk (Leles, Pavlovce nad Uhom, Michalany, Streda nad Bodrogom) na rozhraní spádových obvodov sídel obvodného významu. Konštatovať možno aj absenciu strediska najvyššieho rádu (obvodového) na juhozápade okresu Trebišov, kde v dôsledku toho vznikla skupina stredísk nižšieho stupňa (Slovenské Nové Mesto, Streda nad Bodrogom, Somotor).

Z ostatných miestnych stredísk patrí väčšina ku skupine nákupných miest s lokálnym významom. Túto pozíciu však zatiaľ nemá 9 miestnych stredísk. Ide o obce, ktoré ešte nedisponujú dostatočnou koncentráciou maloobchodných zariadení, preto neslúžia ako zásobovacia základňa pre obyvateľstvo svojho spádového obvodu a aj vlastnému obyvateľstvu poskytujú len elementárne nákupné možnosti. Prejavuje sa potreba zlepšiť ich obchodnú vybavenosť. Oproti tomu patrí k nákupným miestam lokálneho významu 10 obcí, ktoré neplnia funkciu sídel miestneho významu a sú zaradené len do kategórie nestrediskových obcí. V skutočnosti sú centrálnymi miestami najnižšieho rádu alebo plnia špeciálne funkcie (cestovný ruch a pod.), prípadne majú relatívne vysoký počet obyvateľov. Za miestne strediská neboli stanovené v dôsledku ich polohy v blízkosti miest alebo vedomej redukcie počtu miestnych stredísk v územiach s rozdrobeným osídlením.

Centrálne miesta obidvoch hodnotených druhov sú východiskom formovania sfér vplyvu (spádových obvodov), ktoré sú prejavom delimitácie územia VSN na nodálne regióny dvoch hierarchických rádo. Základom regionálnej štruktúry sú spádové obvody stredísk obvodného a miestneho významu. Územie VSN tvorí podstatnú časť jedného z regiónov Slovenska (v plánovanej terminológii Zemplínsky región, resp. oblasť). Spádové obvody stredísk obvodného významu predstavujú mezoregionálnu úroveň teritoriálnej delimitácie. Všeobecnou nevýhodou, ktorá ovplyvňuje reálnosť a objektívnosť ich vyčlenenia, je nevyhnutnosť prispôbenia ich hraníc k okresným hraniciam. Dodržiavanie tohto v zásade správneho a odôvodneného princípu vedie v niektorých prípadoch k deformáciám hraníc spádových obvodov a k ich odchýlkam od reálneho priebehu hraníc sfér vplyvu. Takáto situácia vzniká v prípade výskytu podružných stredísk neďaleko rozhrania okresov. Na území VSN sú to Veľké Kapušany.

Pre hodnotenie regionálnej štruktúry VSN z hľadiska oficiálne stanovených a reálnych (geografických) spádových území na mezoregionálnej úrovni možno použiť viaceré, metodicky odlišné spôsoby delimitácie územia. Keďže informácie o dochádzke zákazníkov za jednotlivými druhmi služieb nie sú k dispozícii, musia sa použiť náhradné postupy, ktoré umožňujú stanoviť hypotetické hranice sfér vplyvu. Rozhodujúci faktor teritoriálnej delimitácie, výber centier spádových území možno pokladať za objektívne určený. Preto sa hypotetickosť vzťahuje len na priebeh hraníc spádových území.

Objektívnosť výberu centier na mezoregionálnej úrovni potvrdzujú údaje o rozmiestnení zariadení služieb, ako aj hodnoty indexu centrality. Tabuľka 3 ukazuje, že z centrálnych miest s najvyššími hodnotami ukazovateľov strediskových funkcií sa počtom zariadení aj zamestnancov všetkých druhov sféry služieb výrazne vyčleňuje 7 vybraných miest, pričom z ďalších miest prichádzajú do úvahy ako možné strediská len Čierna nad Tisou a Strážske. Druhá časť tabuľky (maloobchod) však svedčí o tom, že zariadenia služieb v týchto

Tab. 3. Vybrané ukazovatele funkcií centrálnych miest

Strediská	Zariadenia služieb		Maloobchod	
	Počet objektov	Počet pracovníkov	Saldo maloobch. obratu v mil. Kčs	Index centrality
Michalovce	405	5 915	579,8	253
Trebišov	254	3 276	131,7	74
Vranov nad Topľou	280	3 178	181,1	98
Kráľovský Chlmec	132	1 230	57,1	32
Veľké Kapušany	106	899	72,0	41
Sečovce	94	778	73,8	32
Sobrance	109	747	99,3	46
Čierna nad Tisou	55	527	16,9	12
Strážske	70	500	12,8	11
Streda nad Bodrogom	49	222	-2,2	-4
Pavlovce nad Uhom	35	197	-20,0	-18

mestách sú orientované najmä na obsluhu vlastného obyvateľstva, takže nákupný spád je nízky a spádové územie má malý rozsah.

Údaje o salde maloobchodného obratu v tab. 3 predstavujú rozdiel medzi realizovaným a teoretickým maloobchodným obratom, pričom teoretický obrat bol vyčíslený ako predpokladaná výška nákupov obyvateľstva daného strediska vzhľadom na priemerné údaje za územie VSN. Metóda určenia indexu centrality je uvedená v práci Š. Očovského (1973), pričom sa pre výpočet použili koeficienty 11,4 a 0,088. Z uvedenej práce sa prevzal aj spôsob stanovenia hypotetických hraníc spádových území obchodných stredísk. Ich priebeh znázorňuje obr. 2 [bodkovane sú vyznačené hranice spádových území stredísk ležiacich mimo VSN — Košice, Humenné].

Priebeh hraníc spádových území obchodných stredísk je len čiastočne prispôbený hraniciam katastrálnych území obcí. Preto za odchýlky od hraníc spádových obvodov stredísk obvodného významu treba považovať iba prípady rozdielneho začlenenia sídel. Väčšie ako spádové obvody sú sféry vplyvu Michaloviec, Veľkých Kapušian a čiastočne aj Trebišova.

Hranice spádového územia Michaloviec sú posunuté na východ do spádového obvodu Sobraniec, na juh do obvodu Veľkých Kapušian, zahŕňajú 1 obec z obvodu Vranova nad Topľou, kým takmer totožné sú s obvodom Trebišova. Spádové územie Veľkých Kapušian zasahuje do obvodu Sobraniec, Trebišova a

Kráľovského Chlmca. Ukazuje sa, že spádové územie Sečoviec leží v podstate v spádovom obvode Trebišova a zo susedných obvodov nezahŕňa žiadne sídlo.

V porovnaní s r. 1970 sa urobili určité korektúry hraníc. V dôsledku zosilnenia strediskových funkcií sa rozšírilo spádové územie Vranova nad Topľou, čiastočne aj Michaloviec a Trebišova. Relatívne klesol význam Sobrance a Sečoviec, kým relácie medzi ostatnými strediskami a ich spádovými obvodmi sa podstatnejšie nezmenili.

Tab. 4. Hodnoty korigujúcich faktorov

Dvojice stredísk	Korigujúci faktor		pomer I.— II.
	I.	II.	
Michalovce—Sobrance	0,738	0,738	1,000
Michalovce—Veľké Kapušany	0,713	0,653	1,092
Michalovce—Sečovce	0,702	0,686	1,023
Michalovce—Trebišov	0,649	0,585	1,109
Michalovce—Vranov nad Topľou	0,619	0,559	1,107
Vranov nad Topľou—Sečovce	0,593	0,631	0,938
Trebišov—Kráľovský Chlmec	0,594	0,606	0,980
Trebišov—Sečovce	0,558	0,608	0,918
Veľké Kapušany—Sobrance	0,533	0,606	0,880
Veľké Kapušany—Kráľovský Chlmec	0,526	0,537	0,978

Analogický priebeh ako hranice spádových území obchodných stredísk majú aj niektoré sféry, vyčlenené na základe iných kritérií. Sú to najmä areály prevažujúcej dopravnej orientácie, viaceré hypoteticky stanovené sféry a určitý stupeň zhodnosti sa prejavuje aj s hranicami okresov pred r. 1960. Zo sfér, stanovených podľa formúl, ktoré zohľadňujú vzájomnú vzdialenosť a veľkosť stredísk, vyhodnotili sa ako najjednoduchšie gravitačné sféry podľa upravenej Reillyho formuly (J. V. Medvedkov 1965). Získané výsledky sú veľmi podobné. Pre porovnanie sú uvedené v tab. 4 hodnoty korigujúcich faktorov, ktoré udávajú vzdialenosť hraničného bodu medzi sférami vplyvu dvoch stredísk (v km od strediska s vyššími hodnotami východiskových údajov).

Pre stanovenie hraničných bodov podľa indexu centrality maloobchodu (korigujúci faktor I) vychádzalo sa (ako sme už vyššie uviedli) z hodnôt maloobchodného obratu a počtu obyvateľov. Porovnávané hraničné body podľa upravenej Reillyho formuly (korigujúci faktor II) sú stanovené iba na základe počtu obyvateľov stredísk. Tento metodický rozdiel umožňuje zistiť odchýlky v priebehu hraníc oboch druhov sfér, t. j. spádových území obchodných stredísk a všeobecného modelu gravitácie k zvoleným strediskám. Vyššia hodnota faktora I ako faktora II značí, že význam väčšieho z dvoch porovnávaných stredísk je z hľadiska maloobchodu väčší ako jeho všeobecný význam, meraný počtom obyvateľov, a teda aj jeho spádové územie je väčšie, ako ukazuje gravitačný model. Naopak, strediská s nižšími hodnotami faktora I by v relácii k počtu obyvateľov mali mať väčšie spádové územie. Veľkosť vzájomnej odchýlky hraníc oboch porovnávaných sfér určuje pomer korigujúcich faktorov (tab. 4). Vyrovnaná relácia je medzi sférami dvojíc Michalovce—Sobrance

a Veľké Kapušany—Kráľovský Chlmec. Najväčší rozdiel sa prejavuje v dvojici stredísk Veľké Kapušany—Sobrance, kde by podľa gravitačného modelu mala byť sféra Veľkých Kapušian značne väčšia ako ich spádové územie z hľadiska maloobchodu.

Pri porovnaní gravitačných sfér so spádovými obvodmi sa ukazuje, že podobne ako v relácii so spádovými územiami obchodných stredísk vznikajú buď nepodstatné odchýlky, týkajúce sa neosídlených území alebo odchýlky zahŕňajúce analogické obce. Väčšie rozdiely sa prejavujú na rozhraní Veľké Kapušany—Sobrance, Michalovce—Veľké Kapušany, Trebišov—Kráľovský Chlmec, kde sa hranice gravitačných sfér vzdalujú od hraníc spádových obvodov ešte viac ako hranice spádových území obchodných stredísk. Príčinou vzniku tohto stavu je podriadenie spádových obvodov okresným hraniciam alebo požiadavke približne rovnakej časovej dostupnosti stredísk (napr. Trebišov—Kráľovský Chlmec).

Empirické poznatky ukazujú, že pre porovnávacie hodnotenie sú viaceré ďalšie druhy sfér vplyvov, resp. spádových areálov nevhodné. Do úvahy sa brali schémy teritoriálnej a časovej dostupnosti, areály prevažujúcej dochádzky do práce a migrácie obyvateľstva, prípadne ďalšie účelové delimitácie územia (spoje, zdravotníctvo). Izostanty časovej dostupnosti a taktiež vzdialenosti stredísk po komunikáciách, podobne ako aj hranice tzv. mnohouholníkov Thiessena určujú hypotetické zázemie iba s ohľadom na rozmiestnenie stredísk. Ich použitie nie je konštruktívne v prípadoch vyššej heterogénnosti stredísk, ako je tomu aj na VSN. Priaznivé výsledky neposkytujú ani areály prevažujúcej dochádzky za prácou a migrácie obyvateľstva, ktoré sú determinované rozmiestnením výrobných aktivít, nekorešpondujúcim v dostatočnej miere s centrálnymi funkciami miest.

Celkove možno konštatovať, že ako najreprezentatívnejšie zo sfér vplyvu, resp. zázemí stredísk, ktoré boli počas výskumu na VSN k dispozícii, ukázali sa spádové územia obchodných stredísk. Predstavujú kompromisné riešenie disproporcií medzi priebehom hraníc spádových obvodov stredísk obvodného významu a teoretických modelov sfér vplyvu centrálnych miest daného rádu.

Ďalšou úlohou je zhodnotenie centier a hraníc spádových obvodov stredísk miestneho významu, ktoré predstavujú jednu z alternatív mikroregionálnej štruktúry územia. Na úrovni mikroregiónov je k dispozícii menej porovnávacích delimitácií územia ako na mezoregionálnej úrovni. Hoci výber stredísk je v mnohých prípadoch nejednoznačný, vyčlenenie spádových území k daným strediskám býva menej diskusívne, pretože ho silne determinuje dopravná dostupnosť.

Na území VSN sa nachádza 47 spádových obvodov stredísk miestneho významu (vrátane obvodových stredísk, plniacich túto funkciu pre svoje najbližšie okolie). V priemere na jeden obvod miestneho strediska pripadá 5,2 obcí. Štatistické údaje o rozmiestnení celého komplexu zariadení služieb a špeciálne údaje o koncentrácii výkonov maloobchodu ukazujú, že všetky miestne strediská ešte nemajú vybavenosť adekvátnu ich centrálnym funkciám. Ako prípady s najnižšou vybavenosťou vystupujú miestne strediská Bracovce, Čerhov, Krčava, Porúbka, Žbince, v ktorých chýbajú zariadenia komunálnych služieb, prípadne aj zdravotnícke, kultúrne a obchodné zariadenia.

Vo viacerých miestnych strediskách sa prejavuje pokles počtu obyvateľov. Kým počet bytov sa znížil len v troch strediskách, pokles počtu obyvateľov sa

v uplynulom intercenzálnom období zaznamenal v 18 miestnych strediskách. Ide väčšinou o teritoriálne širšie depopulačné areály (z dôvodov migrácie). Preto sa napr. v období 1961—1980 znížil počet obyvateľov aj vo väčšine spádových obvodov miestnych stredísk (28 obvodov, v desaťročí 1970—1980 dokonca až 31 obvodov). Ako depopulačný napr. vystupuje celý spádový obvod strediska obvodného významu Sobrance. Tento vývoj komplikuje plánované trendy rozvoja vybavenosti miestnych stredísk službami, pretože sa čoraz aktuálnejšou stáva otázka ich ekonomickej a prevádzkovej efektívnosti.

Údaje o rozmiestnení a výkonoch maloobchodných zariadení umožňujú vyčleniť nákupné miesta, ktoré plnia funkcie stredísk obchodu na mikroregionálnej úrovni. Patria k nim už uvedené strediská obchodu nižšieho stupňa (obr. 2). Okrem nich sú cieľmi dochádzky za nákupmi aj ďalšie miestne strediská, ich obchodné funkcie sú však podstatne slabšie rozvinuté. Preto o spádových územiach z hľadiska obchodu na mikroregionálnej úrovni možno hovoriť iba v prípade obchodných stredísk nižšieho stupňa. Ostatné miestne strediská nepredstavujú stabilné cieľové miesta dochádzky za nákupmi.

Spádové územia obchodných stredísk nižšieho stupňa v zásade nepresahujú hranice spádových obvodov daných miestnych stredísk, nanajvýš k nim patria okolité obce z príľahlých obvodov. Pre verifikáciu tohto konštatovania nie sú k dispozícii výsledky priamych zisťovaní dochádzky za nákupmi a nepriame metódy sú nevhodné. Niektorí autori sa pokúšali aplikovať vo vidieckych priestoroch modely gravitácie do centier alebo vyčísliť pravdepodobný počet potencionálnych zákazníkov (B. Heim 1982, E. Jakubowicz 1976), nedosiahli však uspokojivé výsledky. Príčinou je vysoký podiel miestnych podmienok na formovaní smerov a intenzity nákupného spádu. Preto systém stredísk obchodu a sfér ich vplyvu na mikroregionálnej úrovni nemožno vo všeobecnosti stotožňovať so strediskovou sústavou osídlenia. Sieť stredísk obchodu je redšia ako sieť stredísk miestneho významu, z čoho vyplývajú aj rozdiely medzi spádovými územiami a obvodmi.

Uvedené konštatovanie potvrdzuje aj lokalizácia maloobchodných zariadení, ktorá sa prioritne riadi počtom obyvateľov obce. Preto zariadenia typické pre sídla miestneho významu — nákupné strediská — vznikajú aj vo väčších nestrediskových obciach a nevykazujú vonkajší nákupný spád. Pri súčasnom vysokom stupni rozvinutosti obchodnej siete (vrátane možnosti využívať pojazdné predajne) ukazuje sa ako hlavný cieľ formovania miestnych stredísk a ich spádových obvodov zabezpečenie ostatných druhov služieb, najmä zdravotníctva, školstva, komunálnych služieb častej potreby, kultúry a čiastočne aj administratívy a spojov. Hlavnými kritériami hodnotenia mikroregionálnej štruktúry zostávajú počty obyvateľov obcí, ich dopravná dostupnosť do miestnych stredísk a rozmiestnenie zariadení s vymedzeným okruhom používateľov (zdravotníctvo, školstvo).

Z hľadiska rozsahu spádových obvodov miestnych stredísk a rozmiestnenia obchodnej vybavenosti bude účelné rozšíriť obchodné funkcie v nestrediskových obciach, ktoré majú vhodnú dopravnú polohu vzhľadom na periférne časti rozsiahlych spádových obvodov okresných miest. Sú to v obvode Vranova nad Topľou Vehec a Sedliská, v obvode Trebišova Zemplínska Nová Ves, v obvode Michaloviec Čečehov (stratil funkciu miestneho strediska). Z dôvodov dopravnej odľahlosti a relatívne vysokého počtu obyvateľov sú takýmito obcami Ruská, Hraň a Zámotov. V nich je aktuálne zlepšenie nákupných podmie-

nek nepotravinárskeho tovaru. Z hľadiska rozsahu sa treba zaoberať aj spádovým obvodom Sobraniec, v ktorom sú však periférne obce malé a žiadna nemá predpoklady stať sa podružným strediskom. Vzhľadom na výber stredísk miestneho významu ako perspektívne pripadajú na začlenenie do tejto kategórie obce Slovenské Nové Mesto, Vojčice, Veľký Horeš.

ZÁVER

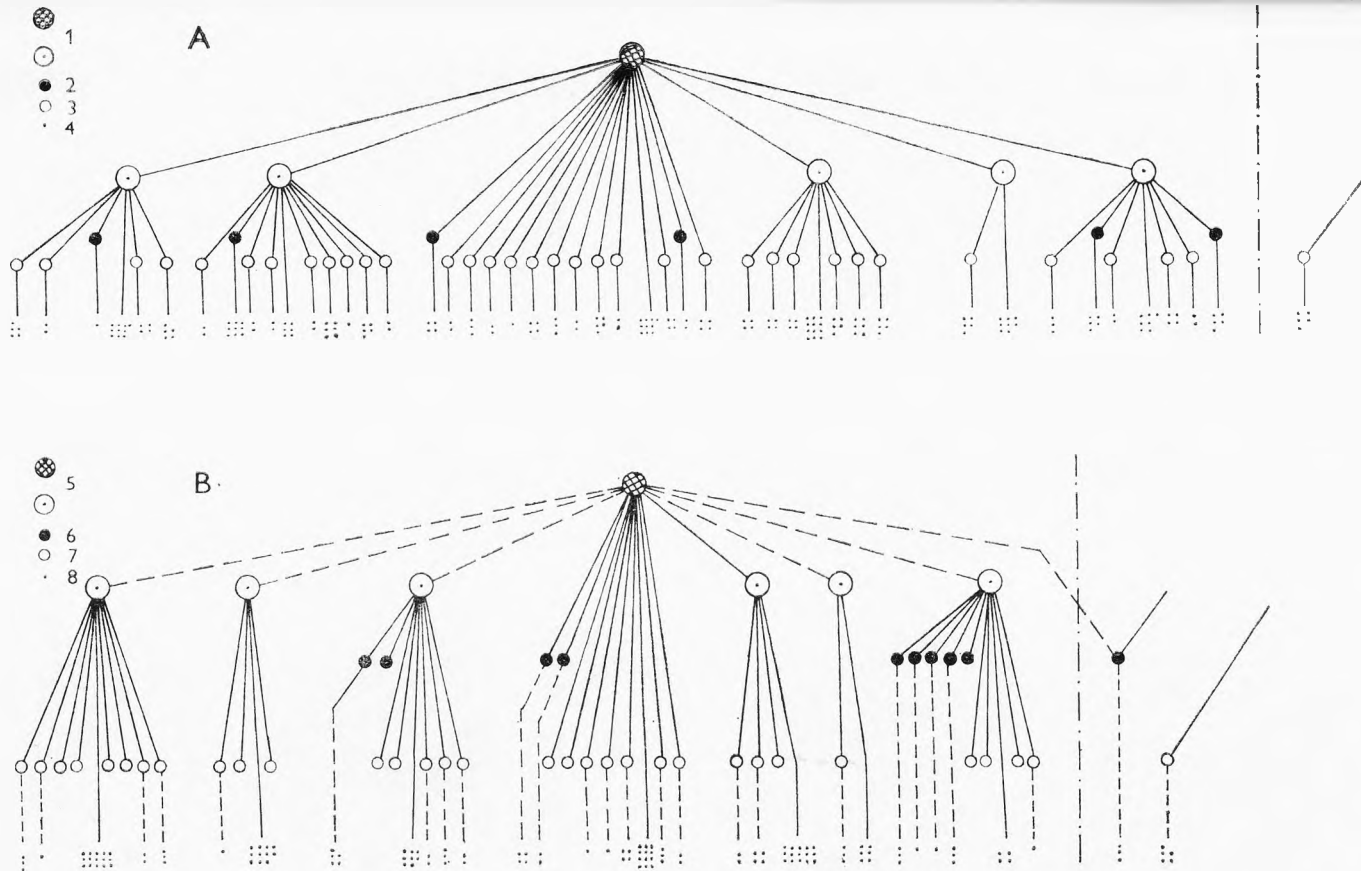
Hoci kvantitatívne ukazovatele maloobchodu sú na VSN nižšie ako priemer za SSR, dokázala sa zásadná úloha maloobchodu ako faktora strediskovosti v osídlení. Na základe zovšeobecnenia výsledkov možno podklady o teritoriálnej organizácii maloobchodu používať pri identifikácii sídelných systémov a nodálnej regionálnej štruktúry. Ako vhodné pomocné podklady môžu slúžiť údaje o zariadeniach celej sféry služieb (na mikroregionálnej úrovni vybrané druhy komunálnych služieb, zdravotníctvo), ako aj hypotetické modely centrálnych miest a sfér ich vplyvu.

Sídelná sieť na území VSN je pomerne stabilná. Roku 1960 jestvovalo 258 obcí, z toho v 41 obciach bolo 94 častí obcí. Proces územného ani administratívneho zlučovania obcí sa výraznejšie neprejavil. Zo zmien v územnom členení možno uviesť zníženie počtu častí obcí do r. 1970 na 93, do r. 1980 na 92. Zlúčených bolo len 10 obcí, takže počet obcí dosiahol r. 1970 stav 248 a r. 1980 stav 245. Zmeny sa týkali obcí pričlenených k Vranovu nad Topľou (po získaní funkcie okresného sídla) a menších zlúčených obcí, ležiacich blízko seba. V protiklade so sídelnou sieťou sa sídelný systém rozvíjal podstatne dynamickjšie.

Znakmi formovania sídelného systému v súlade s projektom urbanizácie a prestavby osídlenia je najmä relatívne zvýšenie významu Michaloviec, ďalej posilnenie pozície stredísk obvodného významu a častí miestnych stredísk. Z miestnych stredísk zatiaľ iba tri boli zaradené do novoutvorenej kategórie strediskových obcí (Pavlovce nad Uhom, Sečovská Polianka, Streda nad Bodrogom), ktoré spolu s mestami (Čierna nad Tisou, Sečovce, Strážske) predstavujú rozvinutejší typ stredísk na mikroregionálnej úrovni. Niekoľko miestnych stredísk zatiaľ nemá adekvátnu vybavenosť a nestali sa centrálnymi miestami.

Z hľadiska maloobchodu sa systém centrálnych miest formuje čiastočne odlišne. Ako ukazujú grafické schémy na obr. 3, nemá takú jednoznačnú hierarchickú štruktúru ako stanovená stredisková sústava osídlenia. Medzi obchodnými strediskami nejestvujú, s výnimkou Sobraniec, výrazné väzby k Michalovciam. Ako medzistupeň sa vyskytujú obchodné strediská nižšieho stupňa, počet nákupných miest s lokálnym významom je nižší ako počet miestnych stredísk, viaceré nákupné miesta nemajú spádové územie a mnohé obce negravitujú k žiadnemu nákupnému miestu lokálneho významu, ale priamo k obchodným strediskám.

Ukazuje sa, že na rozmiestnenie a hierarchický rád centrálnych miest z hľadiska obchodu pôsobia miestne vplyvy, takže nevznikla ich rovnomerná sieť ani systém. Hoci ide o rovinné územie, modifikujú rozmiestnenie centrálnych miest aj prírodné prekážky, ktoré vplyvajú na priebeh komunikácií. Ešte zásadnejší je vplyv celkovej hospodárskej úrovne jednotlivých častí VSN, čo spolu s rozdrobenou štruktúrou osídlenia zapríčinilo, že viaceré miestne stre-

Obr. 3. Štruktúra systémov centrálnych miest.

A. Strediská obvodného a miestneho významu: 1 — sídla obvodného významu, 2 — sídla miestneho významu so štatútom miest a strediskových obcí, 3 — ostatné sídla miestneho významu; 4 — nestrediskové obce. B. Nákupné miesta: 5 — strediská obchodu vyššieho stupňa, 6 — strediská obchodu nižšieho stupňa, 7 — nákupné miesta s lokálnym významom, 8 — nákupné miesta s elementárnou obchodnou vybavenosťou.

diská ešte nepatria ani do kategórie lokálnych nákupných miest. Porovnanie stavu r. 1970 a 1980 svedčí o progresívnych vývojových trendoch. Málo rozvínuté strediskové funkcie vo všeobecnosti zatiaľ majú obce vo východnej časti okresu Michalovce a vyššie kategórie stredísk chýbajú v okrese Vranov nad Topľou. Na rozmiestnenie stredísk vplýva aj pohraničná poloha VSN, čím sa zvyšuje podiel periférnych území.

Treba predpokladať, že sieť stredísk obvodného významu zostane nemenná. Ich spádové obvody predstavujú zatiaľ vzhľadom na diferencie od reálnych sfér vplyvu predovšetkým perspektívny stav regionálnej štruktúry územia. Aktuálnou zostane úloha sledovať, nakoľko sa potvrdzuje stanovený vývoj. Zatiaľ sa ukazuje, že Sečovce sa rozvíjajú intenzívnejšie a naopak, Sobrance relatívne zaostávajú oproti iným obciam daných kategórií.

Z hľadiska vývoja centrálnych funkcií a zmien počtu obyvateľov sa ukazuje nevyhnutné etapovite korigovať sieť stredísk miestneho významu a v súlade so zásadou časovej dostupnosti, prípadne aj meniť hranice ich spádových obvodov. Bude potrebné rozšíriť skupinu strediskových obcí o ďalšie miestne strediská (napr. Michalany, Somotor, Slovenské Nové Mesto, Budkovce a i.). Pre ďalšie zdokonalenie podkladových informácií o stave a zmenách systému centrálnych miest bude účelné riešiť otázku spádovosti priamym zisťovaním (anketnou formou) a zohľadniť ďalšie znaky teritoriálnej organizácie socioekonomických aktivít.

LITERATÚRA

1. Atlas Slovenskej socialistickej republiky. SAV — SÚGK, Bratislava 1980. — 2. BAŠOVSKÝ, O.: Genéza, funkcie a perspektívy miest Východoslovenského kraja. In: Acta geologica et geographica Universitatis Comenianae, Geographica Nr. 6, Bratislava 1966. — 3. HEIM, B.: Handelsgeographische Untersuchungen als wichtige Grundlagen für die Fundierung der Planung und Rationalisierung des Einzelhandelsnetzes. In: Handelsgeographie. Ihr Platz in der Wissenschaft und ihr gesellschaftlicher Auftrag. Gotha 1982. — 4. JAKUBOWICZ, E.: Ośrodki lokalne a ośrodki gminne na przykładzie województwa Opolskiego. In: Współczesna problematyka osadnictwa wiejskiego. Poznań 1976. — 5. MEDVEDKOV, J. V.: Ekonomogeografičeskaja izučennost' rajonov kapitalističeskovo mira. Itogi nauki, vypusk 2. Moskva 1965. — 6. OČOVSKÝ, Š.: Príspevok k štúdiu spádových území obchodných stredísk na Slovensku. In: Geogr. Čas., 4, 1973. — 7. Projekt urbanizácie Slovenskej socialistickej republiky. I. aktualizácia. Bratislava 1982. — 8. VEREŠÍK, J.: Príspevok k funkcionálnej klasifikácii miest Slovenska r. 1961. In: Geogr. Čas., 1, 1966.

Штефан Очовски

ОТНОШЕНИЕ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ К СИСТЕМЕ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ В ВОСТОЧНОСЛОВАЦКОЙ НИЗМЕННОСТИ

Цель статьи — определение роли розничной торговли как фактора развития центральных функций населенных пунктов и сравнение пространственной организации розничной торговли (относительно центров торговли и сфер их влияния) с системой населенных пунктов в Восточнословацкой низменности. Под системой населенных пунктов подразумевается официально установленная (государственными органами) категоризация населенных пунктов и распреде-

ление территории на сферы влияния населенных пунктов отдельных категорий. Эта система населенных пунктов внедряется на основе Проекта урбанизации и перестройки структуры расселения Словакии.

Проблематика выбора центральных населенных пунктов и определения сфер их влияния в профессиональной литературе разработана довольно подробно. Следующим методическим шагом при их изучении является сравнение результатов иерархизации центров и выделения сфер их влияния, полученных в результате применения нескольких методических приемов (эмпирическое изучение концентрации предприятий сферы обслуживания, иерархизация центров и делимитация территории с применением математических формул и, в данном случае главным образом, официально установленная система населенных пунктов).

Для типизации торговых центров и для выделения сфер их влияния нами применены данные за 1970 и 1981 гг. и методические приемы, содержащиеся в опубликованной статье автора за 1973 г. Результаты сравнительных анализов показали, что наиболее подходящими данными для определения центральных населенных пунктов и сфер их влияния являются как раз данные о розничной торговле, тем временем как в результате другого рода делимитаций получается искаженная картина. Причиной этого, главным образом, является сказывание влияния размещения центров и численности их населения.

Однако, констатирование о репрезентативной роли данных о розничной торговле относится лишь к территориальной делимитации производимой на мезорегиональном уровне. При низовом (микрорегиональном) уровне подразделения в качестве более важных выступают другие факторы, как например, транспортное положение, демографическое развитие и избранные виды обслуживания. Торговые функции стали типичными лишь для некоторых микрорегиональных центров, тем временем как многие другие центры не выступают в роли центров тяготения за покупками с других территорий. Некоторые отклонения в сравниваемых региональных структурах и схемах центров иллюстрируются на рис. 2 и 3. В заключении статьи обобщаются тезисы о роли розничной торговли для изучаемой системы населенных пунктов и приводятся конкретные предложения для усовершенствования системы населенных пунктов на данной территории.

Рис. 1. Средний оборот розничной торговли в пересчете на одного жителя в 1981 г. (в тысячах крон).

Рис. 2. Схема территориальной структуры расселения.

Границы: 1 — государственные, 2 — населенных пунктов, 3 — сфер влияния населенных пунктов местного значения, 4 — сфер влияния населенные пункты окружного значения, 5 — сфер влияния торговых центров высшей категории, 6 — участков здравоохранения; 7 — части населенных пунктов, 8 — населенные пункты без центральных функций; Населенные пункты местного значения: 9 — сельские, 10 — городские; 11 — населенные пункты окружного значения; Торговые центры: 12 — высшей категории, 13 — низшей категории; 14 — населенные пункты с сетью магазинов местного значения.

Рис. 3. Структура центральных населенных пунктов.

А. Центры окружного и местного значения: 1 — центры окружного значения, 2 — центры местного значения со статусом городов или низовой категории поселений с центральной функцией, 3 — остальные населенные пункты местного значения; 4 — населенные пункты без центральной функции. Б. Торговые центры: 5 — торговые центры высшей категории, 6 — торговые центры низшей категории, 7 — торговые центры местного значения, 8 — населенные пункты с элементарной сетью магазинов.

Табл. 1. Сравнение показателей розничной торговли Восточнословацкой низменности и Словацкой Социалистической Республики.

Табл. 2. Обзор данных о розничной торговле в Восточнословацкой низменности.

Табл. 3. Избранные показатели функций центральных населенных пунктов.

Табл. 4. Значения корректирующих факторов.

Перевод: Л. Правдова

Štefan Očovský

RELATIONSHIP BETWEEN THE RETAIL TRADE AND SETTLEMENT SYSTEM IN THE EAST-SLOVAKIAN LOWLAND

The aim of the contribution has been set in ascertaining the task of retail trade as a development factor of central functions of the settlements and in comparing the spatial organization of retail trade (in connection with the trade centres and their influence spheres) with the settlement system in the territory of the East-Slovakian Lowland. Under the settlement system a settlement categorization and a division of the territory into influence spheres of the individual hierarchic orders established officially (by planning bodies) are understood. This settlement system is being introduced in accordance with the project of urbanization and settlement reconstruction in Slovakia.

The problems of the selection of central places and those of ascertaining their influence spheres have been worked up in details in special literature. The further methodic step in the study lies in comparing results both in hierarchizing the centres and in delimitating their hinterlands arrived by several methodic procedures (empiric study of service establishments concentrations, balances of quantitative indices of services, hierarchization of centres and delimitation of territory according to mathematic formulas, and in the given case especially the officially established settlement system).

The data for 1970 and 1981 as well as the methodic procedures published in Očovský, Š. (1973) have been used for typifying the trade centres and for dividing their influence. The results of comparison analyses have shown that the most suitable base for ascertaining the central places and their influence spheres is represented just by the data of retail trade, while the other delimitations afford a distorted image. The reason lies especially in their being influenced in consequence of the distribution of the centres and the size by population number.

The stating of representativeness of the data of retail trade applies, however, only to the territorial delimitation on a mezo-regional level. In relation to the lowest (micro-regional) division other factors are significant, especially the transport position, demographic development and selected types of services. The trade functions have become typical only for a few micro-regional centres, while several ones did not become objects of coming for purchases from their own territories. Some deviations in compared regional patterns and schemes of the centres are presented on Figs 2 and 3. In the conclusion theses are generalized, namely those on the significance of retail trade for studying the settlement in the given territory.

Fig. 1. Average retail-trade turnover per 1 inhabitant in 1981 in thousands of Czechoslovak crowns (Kčs).

Fig. 2. A scheme of territorial pattern of settlement.

Boundaries: 1 — frontiers, 2 — of communes, 3 — of the tributary districts of communes of local significance, 4 — of the tributary districts of settlements of district significance, 5 — of the tributary territories of trade centres of higher level, 6 — medical districts; 7 — areas of communities, 8 — communities

without central functions. Settlements of local significance: 9 — rural, 10 — urban; 11 — settlements of local significance. Trade centres: 12 — of higher level, 13 — of lower level; 14 — shopping places of local significance.

Fig. 3. Patterns of the systems of central places.

A. Centres of district and local significance: 1 — settlements of district significance, 2 — settlements of local significance with statutes of towns and central communities, 3 — the other settlements of local significance; 4 — non-central communities. B. Shopping places: 5 — trade centres of higher level, 6 — trade centres of lower level, 7 — shopping places of local significance, 8 — shopping places with rudimentary commercial equipment.

Table 1. A comparison of retail-trade indices for the East-Slovakian Lowland (VSN) and the Slovak Socialist Republic (SSR).

Table 2. A survey of retail-trade data of VSN.

Table 3. Selected indices of the functions of central places.

Table 4. Values of refining factors.

Translated by A. Krajčír